

UOT 82

QAZI BÜRHANƏDDİN YARADICILIĞININ TƏSƏVVÜFİ İDEYA QAYNAQLARI VƏ İMADƏDDİN NƏSİMİ YARADICILIĞINA TƏSİRİ

S.E.ƏLİYEVƏ

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
seltaneta@gmail.com

Qazi Bürhanəddin yaradıcılığı özündən sonra bir çox şairlərin, o cümlədən də Nəsimi yaradıcılığına güclü təsir göstərmişdir. Məqalədə Qazi Bürhanəddin və İmadəddin Nəsimi yaradıcılığını əlaqələndirən xüsusiyyətlər araşdırmaya cəlb olunmuşdur. İlk növbədə, bu təsirin səbəbləri araşdırmaya cəlb edilir. Məlum olur ki, bu şairlərin eyni əsrlərdə, eyni ərazidə və eyni mühitdə yaşaması onlar arasında bağların, bənzərliklərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Sonra Qazi və Nəsimi yaradıcılığını bağlayan vasitələrdən daha çox mövzu və ideya qaynaqları üzərində dayanılır. Tədqiqat nəticəsində aydınlaşır ki, hər iki şairin mövzu və ideya qaynaqları, əsasən, eynidir. Belə ki, onların yaşadıkları Anadolu ərazisi XIV əsrdə bir təsəvvüf ocağı kimi özünü göstərirdi. Hər iki şairin yaradıcılığında ilkin olaraq təsəvvüfi ideyaların əksi bunu sübut edir. Və Qazinin də bu baxımdan təsiri sözsüzdür. Məqalədə eyni zamanda sənətkarların yaradıcılığı arasında müqayisələr aparılır, beytlərdən nümunələr gətirilərək oxşarlıqlar və Qazinin Nəsimiyə təsiri aşkara çıxarılır.

Açar sözlər: Qazi Bürhanəddin, Nəsimi, Divan ədəbiyyatı, təsəvvüf, eşq fəlsəfəsi, vəhdəti vəcud, qaynaq

Kökləri şifahi xalq ədəbiyyatı, yazılı türk ədəbiyyatı və eləcə də dini-təsəvvüfi ideyalara söykənən və onların üzərində boy atıb ucalan Q. Bürhanəddin yaradıcılığı zamanında və eləcə də özündən sonra bir çox şairlərin yaradıcılığına təkan vermiş, onlarla gözəl əsərlərin yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Ana dilində yazıb yaratmağa böyük üstünlük verən XIII-XIV əsr şairləri üçün Qazi yaradıcılığı açılan yeni bir çıxır, yeni bir yol idi. Və heç də təsadüfi deyil ki, türk ədəbiyyatında Baqi, fəlsəfi şeirin banisi İ. Nəsimi, daha sonra Ə. Hidayət, M. Füzuli, M. P. Vaqif və başqa bu kimi şairləri öz sehri ilə ovsunlayan Qazi şeirinin şüası onların yaradıcılığına müxtəlif şəkildə: həm forma əlamətləri, həm mövzu və ideyası ilə, həm də dil və üslubu, sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə sirayət etmişdir.

Ədəbiyyatşünas alimlərdən Ə.Səfərli (16, 321), İ.Hikmət (7, 152), RAZadə (15, 401), M.Quluzadə (10, 27), B.Həsənli (6), A.Paşalı (6, 198-199) və b. Qazinin bu şairlərin yaradıcılığına təsirini birmənalı olaraq qeyd etmiş, öz fikir və mülahizələrini söyləmişlər. Bununla belə ədəbiyyatşünaslıqda mövzu müstəqil

olaraq araşdırılmamışdır.

Qazi Bürhanəddin yaradıcılığının izlərinə ilk növbədə könül oxşayan, dərin mənəli, gözəl əsərləri ilə bu gün də yaşayan fəlsəfi şeirin banisi İ.Nəsimi yaradıcılığında daha çox rast gəlirik. “Qazi Bürhanəddin və tuyuqları”ndan bəhs edərkən Qazinin Nəsimiyə təsirinə toxunan tədqiqatçı alim B.Həsənlinin fikirləri maraqlıdır. Nəsiminin “Məndə sığar iki cahan” ifadəsinə toxunan müəllif göstərir ki, “Klassik ədəbiyyatımızda “iki cahan” ifadəsi İ.Nəsimiyə qədər də geniş işlədilmişdir. Xüsusən, Qazi Bürhanəddin öz tuyuqlarında lirik qəhrəmanın mənəvi mövqeyini, daxili aləmini təsvir edərkən “iki cahan” ifadəsinə müraciət etmişdir” (6,3). Nəsimi və Qazi əlaqəsi ilə əlaqədar f.e.d., professor Sevil Mehdiyevanın dilçilik yönündə apardığı “Azərbaycan ədəbi dili tarixində üslubi varislik (sələflər və xələflər: Qazi və Nəsimi)” adlı bir araşdırması da şairlərin dil baxımından ortaq yönlərinin meydana çıxmasında mühüm rol oynayır. Qeyd edək ki, məqalədə həm Q.Bürhanəddin, həm də İ.Nəsimi yaradıcılığında eyni rədifli “Gerçəkmi” qəzəli müqayisəli şəkildə araşdırmaya cəlb edilmişdir. Müəllif bu qəzəlləri müqayisə edərkən öz qənaətini “Nəsimi sanki bu qəzəllə tanış imiş və sələfinin ritorik sualını təsdiqləyir” (12, 211) formasında ifadə edir. Professor S.Mehdiyevanın da qeyd etdiyi kimi bu qəzəl sanki Qazi Bürhanəddinin bədii sual əsasında qurulan qəzəlinə bir cavabdır, onu təsdiq edir. Hər iki qəzəl, demək olar ki, daha çox xalq dilindən istifadə baxımından araşdırılır, şeirin dil üslub xüsusiyyətlərinə nəzər yetirilir. Eyni zamanda az da olsa, ümumilikdə Qazi dilində işlədilən ifadələrə, təşbehlərə nəzər salınır, onların Nəsimi dilində necə işlədilməsinə diqqət edilir. Bir çox ifadələrin, daha konkret desək, “ayağın tozu”, saçın qaranqusu” kimi ifadələrin məhz ilk dəfə Qazidə işlənməsi, sonra Nəsimi qəzəllərində istifadə olunması araşdırma nəticəsində aşkara çıxarılır.

Lakin müqayisələr etdikcə, daha dərin qatlara endikcə bizə aydın oldu ki, bu iki şairin yaradıcılıqları arasındakı bağlar yuxarıda göstərilənlərlə bitmir. Və bu bizim yəqin etdiyimizdən də çoxdur. Məhz bu səbəbdən də bu sahədə araşdırmamızı geniş şəkildə davam etdirdik. Bəs buna səbəb nə idi? Nə üçün Qazi yaradıcılığı ilə Nəsimi yaradıcılığı arasında bu qədər oxşarlıqlar var? İlk öncə Nəsimi və Qazini birləşdirən səbəblərdən biri kimi müəyyən bir vaxtda onların eyni ərazidə yaşamasını göstərmək olar. Bildiyimiz kimi F.Nəiminin edamından sonra onun ardıcılıqları, o cümlədən də Nəsimi təqiblərdən qurtarmaq üçün Azərbaycanı tərk etmiş və bir müddət Türkiyə - Anadolu ərazisində yaşamışdır. Şübhəsiz ki, Anadolu mühiti ilə sıx bağlanan Nəsimi yaradıcılığı nüfuz qazandığı kimi, Anadolu mühiti, mədəniyyəti də şairin yaradıcılığına öz təsirini göstərmişdir. Qazi Bürhanəddin yaradıcılığı da bu mədəniyyətin - burada yaranan anadilli Azərbaycan ədəbiyyatının bir parçası idi. Və bu baxımdan da Nəsimi yaradıcılığına təsirsiz ötürülməmişdir. Digər bir səbəb isə onların eyni əsrdə yaşaması, eləcə də XIV əsrdə artıq Anadolu da yaranıb formalaşan sufi mühitinin də təsirləri az deyildi. Bütün bu səbəblər isə nəticədə iki şair arasında bir sıra oxşarlıqların, bənzərliklərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Bildiyimiz kimi, türk şeiri olan tuyuğu ilk dəfə Divan ədəbiyyatına məhz Q.

Bürhanəddin gətirmişdir. Və bu sonrakılar üçün bir başlanğıc idi. Necə ki Xətayi heca vəznini yazılı ədəbiyyata gətirdi və sonralar bu ənənə davam etdirildi. Qazi Bürhanəddin yaradıcılığında isə tuyuqlar ilkin formasında özünü göstərir. İ Nəsimi isə Qazidən sonra tuyuq janrından istifadə edərək onu öz istedad və məharəti ilə daha da təkmilləşdirmiş və daha mükəmməl formada təqdim etmişdir.

Ənənələrin əxz olunmasından bəhs edərkən mövzu və ideya bağlılığını da diqqətdən qaçıрмаq olmaz və bu hətta ön planda dayanır. Bu baxımdan Qazi və Nəsimi yaradıcılığında da ortaq nöqtələr və daha doğrusu, ortaq mövzu və eləcə də mövzu və ideya qaynaqları diqqəti cəlb edir və bənzərliyin yaranmasında mühüm rol oynayır. Xüsusilə, bu yöndə “Quran” motivlərindən eyni şəkildə istifadə, təsəvvüfi ideyaların eyni məqsədlə təbliği və şeirlərində əks olunması daha çox nəzərə çarpır.

Qazi qəzəllərində bir çox dini, əfsanəvi və mifoloji adlara geniş şəkildə müraciət olunmuşdur. Hz. Adəm, Hz. İbrahim, Hz. Yusif, Hz. Məhəmməd, Hz. Musa peyğəmbərlə bağlı hadisələr daha çox mövzu obyektinə çevrilmiş, simvollaşdırılmış obraz kimi verilmişdir. Şairin qəzəllərində tez-tez rast gəldiyimiz, rəğbətlə adının çəkilməsinə şahid olduğumuz şəxsiyyətlərdən biri də Həllac Hüseyn ibn Mənsurdur. Hələ Nəsimidən əvvəl Qazi qəzəllərində Həllac Mənsura böyük hörmət və məhəbbətlə qarşılaşırıq. Sonrakı məqamda artıq Nəsimi qəzəllərində bir poetik obraz kimi çıxış etdiyinin şahidi oluruq. Beləliklə, həm Nəsimi, həm də Qazi qəzəllərində Həllac Mənsurun adına dönə-dönə rast gəlməyimiz və bu şəxsiyyətə eyni münasibət Qazi və Nəsimi sənətini yaxınlaşdıran cəhətlərdən, ortaq nöqtələrdəndir. Bəs Həllac Mənsur kim idi və XIII-XIV əsr şairlərinin ona rəğbətini səbəbləri nədə idi?

Ümumiyyətlə, “Həllac Mənsur bütün Yaxın Şərq ədəbiyyatında əsrlər boyu mərdlik, rəşadət, qorxmazlıq və fədakarlıq timsalı kimi məşhur olmuş, şairlərin və aşuqların dərin məhəbbətini qazanmışdır. Nəsimi də gənc yaşlarından bu şairi ürəkdən sevmiş, onu əfsanəvi bir qəhrəman, həqiqət əşiqi, mərd və cəsur bir insan kimi öz şeirlərində böyük ehtiramla tərənnüm etmişdir” (11, 18). M.Quluzadənin Nəsimi yaradıcılığında bəhs edərək dedi ki, bu fikirlər, yuxarıda da bildirdiyimiz kimi, eynilə ilk əvvəl Qazi yaradıcılığında özünə yer etmişdir. Nəsiminin fikirlərinə görə o şəxs Mənsurdur ki, o ilahi eşqi yolunda Həllac Mənsur kimi canını fəda etmiş və dar ağacından asılmışdır. Aşağıdakı beytlərdə Həllac Mənsura Nəsiminin qibtə etdiyi qabarıq şəkildə özünü bürüzə verir, eyni zamanda da Həllacın məhz “ənəlhəq” kəlməsinə görə edam olunduğuna işarə edilir:

Gər ənəlhəq söyləsəm, dara asılısam nə qəm,

Bunca Mənsurun asılmış başı bər-dar üstə gör (8, 291).

Qazi qəzəllərində də eyni fikrin ifadəsi diqqəti bu şairlərin ortaq yönələrindən biri kimi bu məsələyə yönəldir.

Tolaşdım zülfünə dün gecə dedüm,

Necə Mənsura sən bərdar olasan (4, 76).

Beləliklə də, həm Qazi, həm də Nəsimi yaradıcılığında təsəvvüfi ideyaların qarçısı olan Həllac Mənsura biganə yanaşılmadığının, ona dərin hörmət və rəğ-

bətin əks olunduğunun şahidi oluruq.

Təsəvvüfi simvol və rəmzlər klassik şairlərin yaradıcılığında mühüm mövqeyə malikdir. XIV əsr şairləri olan Qazi və Nəsimi yaradıcılığında rast gəldiyimiz bu rəmzlərin çoxluğu bu dövr üçün təbii bir hal idi. Bu isə bir çox klassik şairlər kimi Qazi və Nəsimi qəzəlləri arasında ortaq bir mənbənin yaranmasını şərtləndirirdi. Lakin bu simvollardan eyni məqsədlə istifadə onların yaradıcılıq yollarını birləşdirən vasitə kimi diqqəti cəlb edirdi. Çünki Qazi qəzəllərində işlədilən bir çox təsəvvüfi simvolların Nəsimi yaradıcılığında da mükəmməl şəkildə və eyni üslubi məqsədlə nəzmə çəkildiyinin şahidi oluruq. Bu mövqedən yanaşdıqda zülf, küfr və iman, eşq dənizi, qabi-qövseyin və s. çox müraciət edilən simvollar kimi diqqəti cəlb edir.

Məlumdur ki, Yaradan klassik şairlərin yaradıcılığında bir sıra adlarla yad edilmişdir. “Allahı onun adı və atributları vasitəsilə dərk etmək mümkündür. Əsl “Quran”a bağlı olan və Allahın camal sifətlərini bildiren adların metaforik ifadə olunması orta əsrlərin poetik üslubunda mühüm yer tutur” (1,187). Qazi və Nəsimi qəzəlləri də fərqlənmir. Bu baxımdan Yaradanın bu şairlərin yaradıcılığında bir sıra adlarla yanaşı “nəqqaş” adlandırılması ilə də qarşılaşırıq.

“Nəqş” və “nəqqaş” klassik ədəbiyyatda rəmzi anlam daşıyır. Belə ki, nəqş dedikdə “əzəldən əbədə kimi zaman çərçivəsində yaranan, xəlv olunan bütün varlıq aləmi” nəzərdə tutulur. (5, 140) “Xaliq isə nəqqaş və müsəvvir kimi təsəvvür edilir”(5, 140). Və metaforik obraz kimi diqqəti cəlb edir. Yəni bütün kainatın yaradıcısı, aləmləri yoxdan var edən Allah nəqqaş adlandırılır və beləliklə də, ədəbiyyatda “nəqqaş” və “nəqş” dedikdə Yaradan və yaradılan nəzərdə tutulur. Allahın nəqqaş kimi anılmasına da ilk əvvəl Qazi, daha sonrakı mərhələdə Nəsimi qəzəlləri diqqəti cəlb edir. Aləmləri yaradan, yoxdan var edən Allah ən gözəl nəqqaş kimi qeyd edilmişdir.

Nəsimi:

Ey camalın ərşi rəhman qabi-qövseyin qaşınız,
Nəqşi ma əhva yazıbdır hüsnünə nəqqaşımız (8, 69).
Nəqqaşı nəqş içində hüsnündə gördü zahir,
Güzgüsünün üzündən hər kəs gedirdi pası (8, 83).

Bu bir sirdir ki, Yaradan yaratdığıнын - insanın üzündə adını həkk etmiş, daha doğrusu, gizləmişdir. “Güzgü” insanın qəlbi mənasındadır. Bunu isə hər kəs bilə bilməz. Beləliklə də, belə gözəllikləri Yaradanın məcazi anlamda görünməməsi, yalnız yaratdıqlarında əks olunması fikrinə toxunulur. Dolayı yolla Allahın hər yerdə təcəllisi fikri irəli sürülür. Digər beyt isə sanki birinci beytdə olan fikirləri davam etdirir.

Surətin nəqşində hər kim görmədi nəqqaşını,
Vahibi-surət anun gözsüz yaratmış başını (4, 45).

Və əgər aləmləri yaradanı onun yaratdığıında məcazi anlamda kimsə görə, əlbəttə ki, bəsirət gözü ilə duya bilmədisə, o, həqiqətən, kordur, yəni bəsirət gözü açılmamışdır. Və demək ki, Yaradan onun bəsirət gözünün açılmasını istəməmişdir. Qazi “Divan”ında isə həmin fikrin tamamilə əks mənada ifadə olun-

duğunun şahidi oluruq. Lakin məqsəd və məram eynidir. Belə ki, Qazi qəzəlində deyilir ki, mən bu surəti görəndən, yəni bəsirət gözüm açıldan ondan başqa bir şey görmərəm, mənim günüm bu surətin yaradıcısı bir olan Allaha ibadətdə keçir.

Qazi:

Qulluğu nəqş eyləmişəm dildə hüsnün görəli,
Necə kim ömrüm var isə surətin nəqqaşına (4, 56).

Və bütün bunları kimsə görsə mümkün deyil ki, Allaha canını fəda verməsin.

Kim bir göz ilə nəqşi-cəmalünə baxarsa,
Yüz göz ilə canın verə nəqqaşa gərəkdir (4, 300).

Eləcə də şairin digər beytlərində də eyni fikir təkrar edilmişdir.

Necə qul olmayam ki sana nəqqaşi-əzəl,
Güldə şol ənbər ilə bir xəti reyhan yazmış (4, 338).

Klassik ədəbiyyatın əsasında duran və qəzəllərin mövzuca, demək olar ki, ana xəttini təşkil edən eşq fəlsəfəsi Qazi qəzəllərində özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. “Eşq sənətkarın poetik dünyası üçün bir ilham mənbəyi, mövzu, məzmun, ideya və sənətkarlığa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən bir təlatüm qaynağıdır” (2, 118). Təsadüfi deyildir ki, Qazi və Nəsiminin “Eşq” rədifli qəzəllərində də eşqin ucalığı, insanı mənəvi kamilliyə yüksəltməsi kimi fikirlər dönə-dönə vurğulanmışdır. Hər şeydən əvvəl deyə bilərik ki, orta əsr poeziyasında eşq dedikdə daha çox və ilk anlamda ilahi eşq nəzərdə tutulur. Elə Qazi və Nəsimi qəzəllərini mövzu baxımından yaxınlaşdıran cəhətlərdən biri də ilahi eşqin tərənnümüdür ki, bu şairlərin yaradıcılığında ilahi mahiyyət daşıyan eşqin tərənnümünə geniş yer verilmişdir. Təsəvvüfi ədəbiyyatda eşq Allaha gedən yoldur. Bu yolun yolçusunun sonu Tanrıya qovuşmaqdır. İnsanın öz əslinə qayıtmaq istəyidir. Bu isə ilahi eşqdır. Eşqin yolları sirli bir aləm kimi sehrlı və cəlbədidir. Eşqi yolunda canını fəda edən isə əsl aşıqdır. Yarına qovuşmağa layiqdir.

Qazi:

Könül eşqin ilə can əzəldən,
Xəmür etmişdürü eşqi əzəldən (4, 133).

Nəsimi:

Könlümə eşqünü cün əzəldən qismət qıldı həq,
Ta əbəd eşqindən özgə nəsnə, zinhar isdəməz (8, 64).

Təsəvvüfi ədəbiyyatda Allah bir nur, insan isə onun bir zərrəsi kim rəmzləşdirilir. O, Allahdan – öz əslindən ayrılıb yer üzünə gəlir. Elə o gündən də ayrıldığı yerə, məkana qayıtmaq istəyir. Geri dönüş üçün isə müəyyən şərtlər vardır ki, onlara da hər kəs əməl edə bilmir. Bu yolda insan mübarizə aparır. Bu mübarizənin dərəcəsi isə artıq onun eşqinin səviyyəsini müəyyən edir, onun göstəricisinə çevrilir. İnsan bu yolda nə qədər çox əzab çəkərsə, nə qədər çox bəla görərsə, əslinə o qədər tez qovuşar. Və belə nəticəyə gəlirik ki, insan nə qədər bəlalara düşər olarsa, Allaha bir o qədər də yaxın olar. Beləliklə, bu eşq insanı Allaha qovuşduran bir yol kimi rəmzi mənə daşıyır. Eyni zamanda hər şeyin kökündə eşqin dayandığına işarə olunur. Yuxarıdakı beytlərdə də məhz bu

məsələyə eşqin hələ dünyaya gəlməmişdən öncə insanın mayasına Allah tərəfindən qatılmasına və hər şeyin ibtidasında eşqin dayandığına işarə vardır.

Qazi qəzəllərində eşqin sonu Allaha qovuşmaqdır. Yəni vəhdəti-vücut fəlsəfəsidir. Aşiq bu eşqdən usanmazsa, bu eşqin sonunda o, məşuquna qovuşar. Lakin bu yolda iztirablar, əziyyətlər çəkmək şərtidir. İztirab, əziyyət dedikdə isə burada bu dünyadan, dünya ləzzətlərindən imtina, bu dünyadan tamamilə təcrid olunma - bir sözlə, nəfsin buxovlarından yaxa qurtarmalı olduğu nəzərdə tutulur. Aşağıdakı beytlərdə də bu fikir vurğulanır. Haqq aşıqının canından keçməsi isə onun ruhən məstliyidir.

Qazi:

Yar oldur ki yar yoluna verə canını,
Bu sözə rast demyə nə sinə deyələr (4, 267).

Nəsimi:

Aşiq bəla yolunda gərək kim həmail ola,
Məşuqədən ana nə gəlibsə qəbul ola (8, 16).
Gər xəlil olmaq dilərsən yar ilə gerçəkliyin,
Dilbərin yolunda əvvəl şərt budur ki, yanasan (8,165).

Yalnız bundan sonra yarına qovuşmaq olar.

Həm də aşiq öz sevgisinin qarşılığını ummamalı, bu eşqin qarşılığını gözləməməlidir. Çünki bu eşqin son yolçuluğu, elə ən böyük mükafat, əslinə qovuşma, vəhdəti-vücutdur. Yox, əgər kimsə bu yolda umacağı varsa, onda həm Qazi, həm də Nəsimiyə görə onun əməlləri faydasız və boşdur.

Aşiqin həzzi gərək tabe ola məşuquna,
Nəfsi için bəhrə diləyən kişi bibəhrədir. (4, 201).

Nəsimi:

Can ilə həm cahanı tərh etməyən bu yolda,
Dünyəvi axirətdə bielmi biəməldir (8, 220).

Bu yolda insanın birinci keçəcəyi isə onun canıdır.

Qazi:

Nigar yoluna can tərək qılmaq ərlkdir,
Can oynamax tonı bənim boynuma tərlikdir (4 377).

Nəsimi:

Canını tərək eylə kim bu yolda canan bulasan,
Kim ki can versə bu yolda bu ol cananəyi (8, 91).

Yalnız bundan sonra, yəni bu dünyanı ruhən tərək edərsə, dünya nemtlərini, bu dünyanın cahı-cəlalını görməzsə və yalnız Məşuqunu düşünərsə, o zaman Aşiq Məşuquna qovuşmuş olur ki, bu da, qeyd etdiyimiz kimi, ən son mərhələ -insanın ariflik məqamıdır. Və bu zaman

Bən sana iricəgəz qayıb oluram bəndən,
Qayıb olmazsam hazır dəgiləm axır (4, 144).

– deyir Qazi Bürhanəddin.

Beləliklə də, Haqq aşıqının Tanrıya qovuşması artıq son mərhələdir. “Tanrı aşıqı kamal mərhələsinə yüksəldikdə onun üçün mən və sən qalmır, vüsal da,

hicran da bir olur” (13, 58). Bu isə ruhun ölməzliyi, başqa sözlə desək, vəhdət anlayışdır ki, bu mövzu da Qazi və Nəsimi qəzəllərinin əsas mövzularındandır.

Beləliklə də, təsəvvüfdə ikilik, aşiq və məşuqun eyniliyi, vəhdəti-vücut Qazi və Nəsimi qəzəllərinin ortaq mövzularındandır.

Qazi:

Bəndəsin sən bəndəyim bən tauna,
Bəndəyim bən necə ki sən bəndəsin (4, 100).

Nəsimi:

Səndən bəni kimdir ayıran, sən,
Zahirdə və batinimdə sənsin.
Həq vahidü la şərüki ləhdür,
Sənlük aradan götür ki mənşən (8, 164).

Göstərilir ki, əslində aşiq də, məşuq da eynidir. İnsan fənaya uğrayanda bu aydınlaşır. Məlum olur ki, onlar eyni varlıqlardır. Yəni “əgər bəşəri həvəslər tamamilə atılırsa, insan öz varlığında Haqq nurundan başqa hər şeyi unudursa, yalnız pak əxlaqi-mənəvi dəyərləri qəbul edib nəfsi həyatla və natamam əxlaqi-mənəvi düşüncə ilə əlaqəni kəsirsə, fənaya uğrayır” (3, 31).

Qazi:

Məşuq ilə aşiq bir olur eşq odı ilə,
Mədih dəxi bəs həm yenə məmduh dəgilmi (4, 529)

Nəsimi:

Məşuq ilə aşiq oldu vahid,
Qəfvəl qələm oldu qissə kutab (8, 302).

“Təsəvvüfçülərə görə bütün masiva haqq zatının təcəllisi olduğundan varlıqda hansı səmtə baxsanız, Allahı görərsiniz, kainatdakı hər bir cisim və mövcudluqda Haqqın nişanəsi və zühuru vardır” (3, 29). Aşağıdakı beytlərdə məhz bu fikrin ifadəsinin şahidi oluruq.

Qazi:

Xancarı baxarsam sənəmə səni görürəm,
Billah, di axı bu düşə təbir nədir (4, 351).

Nəsimi:

Hər nəyə kim baxırsən onda sən Allahı gör,
Qəncərü kim əzm qılсан sümme vəchullahı gör (9, 140)

Belə şəxslər üçün isə artıq bu dünya puçdur, fanidir. Qəlbində ilahi sevgi olan insan gərək bu dünyanın nazi-nemətlərinə aldanmasın. Bütün bunların ötəri, müvəqqəti olduğunu bilsin. Elə mömünlərə görə də bu dünya fanidir. Çünki bu dünyada heç kim sona qədər yaşamır. Bu dünyada olan nə varsa, aldadıcıdır. Nəfsin insan üçün qurduğu bir tordur. Bu səbəbdən də Qazi qəzəllərində dünyanın faniliyi ilə bağlı rast gəldiyimiz fikirlər Nəsimi yaradıcılığında da açıq şəkildə verilmişdir. Yəni hər iki şair dünyanın fanniliyi, müvəqqətiliyi fikrindədir.

Qazi:

Dünya çü qəlpdürü ana uymasa yürək,
Kim nəfsinə uyar isə nəqdi züyüfadur (4, 288).

Nəsimi:

Dünya duracaq yer deyil ey can səfər eylə,
Aldanma anun alına, andan həzər eylə (8, 42).

Burada qeyd etmək istərdik ki, Qazi də, Nəsimi də təkcə dünyanın familiyi fikri söyləməklə qalmır, öz nəzəriyyələrini sübutlarla, təcrübələrlə verməyə çalışırlar ki, bu da bənzər beytlərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Beytlərə diqqət edək:

Qazi:

Bu dəmün xaqanı sənsin iç ayax,
Qanı qeysər, qanı Kəsravü Qubad (4, 380).

Nəsimi:

Mülk ilə mal, ey məlik, kimsəyə qalmadı (8, 47).

Məlumdur ki, Süleyman peyğəmbər dövlətli imiş. Onun var-dövləti də dillərdə dastan idi. Lakin nəticədə o da bu dünyadan heç nə aparmadan köçdü. Beləliklə də, əsrlərdən bəri gəldikcə ən qüdrətli şahların belə bu dünyadan heç nə apara bilmədən bu dünyanı tərk etmələri fikri vurğulanmışdır.

Qazi və Nəsimi yaradıcılığının bu cür müqayisəli şəkildə araşdırılmasının nəticəsində deyə bilərik ki, onların mövzu qaynaqları eyni olduğu üçün yaradıcılıqlarında da müəyyən bənzərliklər meydana çıxmışdır. Lakin Nəsiminin ideyaca Qazi yaradıcılığından faydalandığı, bəhrələndiyi də şübhəsizdir ki, bunu da verdiyimiz nümunələr bir daha ortaya qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Allahverdiyeva Z. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər, I kitab, Bakı: Elm və Təhsil, 2017, 390 s.
2. Babayev Y. XIII-XIV əsrlər anadilli lirik şeirimizin inkişaf yolu, Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 256 s.
3. Babayev Y. Təriqət ədəbiyyatı: sufizm hürufizm. Bakı: Nurlan, 2007, 128 s.
4. Bürhanəddin Q. Divan (Tərtibçi və ön sözün müəllifi Ə. Səfərli). Bakı: Öndər, 2005, 728 s.
5. Göyüşov N. Təsəvvüf anlayları və dərvişlik rəmzləri (yığcam ensiklopedik açıqlamalar), Bakı: "Tural-Ə" Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi, 2001, 241 s.
6. Həsənlı B. "Azərbaycan müəllimi", 27 yanvar-2 fevral 2000.
7. Hikmət İsmayıl. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. I cild, Bakı: Azər nəşr, 1928, 291 s.
8. İmadəddin N Seçilmiş əsərləri. İki cild. I cild. Bakı: Lider, 2004, 336 s.
9. İmadəddin N. Seçilmiş əsərləri. İki cild. II cild. Bakı: Lider, 2004, 376 s.
10. Quluzadə M. Füzulinin lirikası. Bakı, 1965, 474 s.
11. Quluzadə M. Böyük ideallar şairi. Bakı: Gənclik, 1973, 109 s.
12. Mehdiyeva S. "Azərbaycan ədəbi dili tarixində üslubi varislik (sələflər və xələflər: Qazi və Nəsimi). AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Nəsimi-600 "Ey Nəsimi, cahanı tutdu sözün..." mövzusunda AMEA-nın müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi, professor R. Azadənin xatirəsinə ithaf olunmuş III beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2017.
13. Məmmədli N. Füzulinin Leyli və Məcnun əsərində təsəvvüf və onun bədii ifadə sistemi. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 184 s.
14. Paşalı A. Əfşəhəddin Hidayət və "Divan"ı (tekstoloji-filoloji tədqiqat və mətn). Bakı: Nurlan, 2011, 440 s.
15. Rüstəmov A. Mənavi dünənimiz bu günün işığında. Bakı: Elm, 2011, 596 s.
16. Səfərli Ə., Yusifli X. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). Bakı: Ozan, 2008, 696 s.

**СУФИСТСКИЕ ИДЕЙНЫЕ ИСТОЧНИКИ ТВОРЧЕСТВА
ГАЗИ БУРХАНАДДИНА И ИХ ВЛИЯНИЕ
НА ТВОРЧЕСТВО ИМАДЕДДИНА НАСИМИ**

С.Е.АЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

Творчество поэта XIV века Гази Бурханаддина оказало сильное воздействие на творчество многих последующих поэтов и в том числе Насими. В статье к исследованию привлечены особенности, связующие творчество Гази Бурханаддина и Имадеддина Насими. Автор, в первую очередь, исследует причины этого воздействия, сходства. Выявляется, что причиной появления связей, сходств в творчестве этих поэтов стало то, что они оба в одном и том же веке, на одной и той же территории и в одинаковой среде. Затем автор из средств, связующих творчество Гази и Насими, в большей мере останавливается на тематических и идейных источниках и в результате исследования приходит к выводу, что они, в основном, одинаковы у обоих поэтов. Так, территория их проживания Анатолия в XIV веке являлась очагом суфизма. Отражение суфистских идей в творчестве обоих поэтов служит подтверждением тому. И влияние Гази с этой точки зрения безусловно. В статье также проводится сравнительный анализ творчества обоих мастеров слова, выявляются сходства и влияние, Гази на Насими с приведением примеров из бейтов.

Ключевые слова: Гази Бурханаддин, Насими, литература Дивана, суфизм, любовная философия, единство тела, источник.

**MYSTIC IDEA SOURCES IN GAZI BURHANADDIN'S CREATIVITY AND
INFLUENCE TO CREATIVITY OF IMADADDIN NASIMI**

S.E.ALIYEVA

SUMMARY

The creativity of poet Gazi Burhanaddin (XIV century) strongly influenced many poets, including Nasimi. The article deals with the features that link the creativity of Gazi Burhanaddin and Imamaddin Nasimi. First the author involves the causes and effects of similarity to the investigation. It is clearer that the existence of these poets in the same era, territory and environment caused the appearance of ties and similarities between them. Then the author focuses on more sources and ideas than the means associating Gazi and Nasimi's creativity. Thus, Anatolian territory, where they lived, was indicated as a hotbed of mysticism in XIV century. Reflection of mysticism ideas in the creativity of both poets proves it again. From this point of view, Gazi's influence is crucial in this regard. The article also compares the creativity of both artists, as well as similarities and Gazi's influence to Nasimi creativity are also revealed by the examples given from couplets.

Keywords: Gazi Brhanaddin, Nasimi, Divan literature, myticism, love philosophy, unity of existence, source